

Observatorium

observations on the present state

**toelichting
bij tentoonstelling**

Observatorium i.s.m. Bram Esser

‘observations on the present state’

19 april t/m 14 juni 2009

De kunstenaarsgroep **Observatorium** heeft in tien jaar een indrukwekkend internationaal oeuvre tot stand gebracht van tijdelijke en permanente beelden in het publieke domein. Stroom Den Haag presenteert het eerste grote overzicht van deze projecten. De geschiedenis van Observatorium wordt verhaald door verkennen **Bram Esser** die aan de hand van de topografische coördinaten twaalf werken van Observatorium heeft bezocht. Hij formuleert, verbeeldt en bevraagt. Zijn reis langs de werken, het reisverslag, de afbeeldingen en de souvenirs zijn attributen van de presentatie. De verzamelde bevindingen, zijn fysieke aanwezigheid in een speciaal voor deze constellatie gebouwde installatie, de interactie met de bezoekers en het archief van Observatorium vormen de kern van dit retrospectief.

De projecten van Observatorium zijn vrijwel zonder uitzondering bedoeld om gelegenheid te creëren voor concentratie, contemplatie en observatie. Het zijn vaak monumentale kunstwerken langs snelwegen, in stadsparken, nieuwbouwwijken en industrieel erfgoed. Een voorbeeld dat vele automobilisten zullen kennen is het paviljoen bij het verkeersknooppunt Nieuw-Terbregge (Rotterdam). Zelf schrijven de kunstenaars: ‘Observatorium richt zich op mijmeringen, plezier en ontspanning, de behoeften van het individu, de liefde voor dingen’. Het werkterrein is beeldende kunst; de thematiek is onder meer ontleend aan architectuur en landschapsonwerp.

Het schilderij ‘St. Hiëronymus in zijn studievertrek’ (ca.1460) van Antonella da Messina staat aan de basis van Observatoriums werk. Het toont elementen die ook in de tentoonstelling terugkeren: een podium, kasten, beelden, teksten, dieren en een mens die verhaalt, leest en beschouwing symboliseert.

Sinds 1997 werken de kunstenaars **Geert van de Camp**, **Andre Dekker** en **Ruud Reutelingsperger** samen onder de naam **Observatorium**. Dit jaar verschijnt het boek ‘Big Pieces of Time’, een kunstenaarsboek over de ontwerpfilosofie van Observatorium bij Uitgeverij 010.

Bram Esser

Bram Esser (Apeldoorn, 1976) studeerde filosofie in Groningen en werkt tegenwoordig als schrijver/publicist met een voorliefde voor de stad, architectuur, en het stedelijk leven. Hij was o.m. betrokken bij publicaties als FARB: Moderne Architectuur in Groningen; AU! ‘Bouwen aan de architectuur van de Zorg’ en schreef het scenario voor de onlangs verschenen graphic novel ‘The Society Club’.

Referenten

De tentoonstelling van Observatorium is de eerste in een reeks ‘referenten’. Binnen het beleid en het programma van Stroom spelen kunstenaars en -collectieven een grote rol. Enkele daarvan zijn te beschouwen als richtinggevend. Met het doel scherp en geïnspireerd te blijven, wil Stroom aan deze kunstenaars expliciet aandacht besteden.

Met dank aan

De tentoonstelling ‘observations on the present state’ kwam tot stand met steun van de Mondriaan Stichting en het Fonds voor Beeldende Kunst, Vormgeving en Bouwkunst, Amsterdam.

Meer informatie online

www.stroom.nl
<http://observatoriumrotterdam.blogspot.com>
www.observatorium.org
www.bramesser.com
www.010.nl

Bijhouwerlezing door Observatorium De Doelen, Rotterdam

7 november 2008

De Bijhouwerlezing vergezelt de Bijhouwerprijs, die tweejaarlijks wordt uitgereikt aan een landschapsarchitect voor zijn bijzondere oeuvre. De lezing belicht een bijzonder fenomeen in de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur. Observatorium werd gevraagd om over de relatie kunst en landschap te spreken en de staat van het eigen werk op te maken bij de prijsuitreiking in 2008 aan West 8.

Dames en heren van de Alumnivereniging Wageningen Landschapsarchitectuur, hartelijk bedankt voor de uitnodiging om hier te spreken over landschapsarchitectuur en kunst. De uitnodigingskaart vermeldt zes sprekers, vijf ervan hebben ik voor hun naam staan. Ik voel mij een buitenaards fenomeen in de wereld van landschapsontwerp. Deze lezing wil een licht werpen op de samenhang tussen de aarde en een meteor.

Meteoren en parken

Observatorium bezocht op uitnodiging van het stadsmuseum deze zomer de chemie- en aluminiumstad Krasnoyarsk in Siberië. Stad en omgeving zijn welvarend, de bevolking groeit, de lucht is vuil, de atoom- en plutoniumindustrie wordt door de Amerikanen opgeruimd, en overal vanuit de stad heb je zicht op bergen en de wildernis. Krasnoyarsk is eigenlijk twee steden: de -30 graden en de +30 gradenstad.

Schouwburg en museum liggen in een flaneergebied. Er zijn monumenten (voor de Siberische schrijver Astafjev), bloembedden, sierberken, sierdennen, voetgangersbruggen en vooral veel grasveldjes doorsneden door voetpaden. In het park staan mooie dennen en berken, net zoals in de bossen rondom de stad. In Rotterdam kun je zó een Siberisch park maken. Maar hier zouden de veldjes groen zijn, daar zijn ze bruin - van de kou of van de hitte.

Het museum ligt op historische grond midden in de stad – op de plaats waar ooit de eerste omheining en de eerste houten huizen van de stad stonden. De stalinistische stedenbouw heeft het mooiste plekje aan de rivier voor de cultuur gereserveerd, als zouden in Rotterdam Schouwburgplein, De Doelen, Schouwburg en de Kunsthal aan de voet van de Erasmusbrug liggen, met dien verstande dat het Schouwburgplein doorsneden wordt door de weg naar Irkutsk en dat de machtige Maas drie maal zo breed is.

Het is vreemd om deze twee pronkgebouwen uit de Stalinistische Tijd zo prominent aan de rivier te zien liggen temidden van een veld van grasveldjes en wandelpaden. De enige communicatie tussen gebouw en omgeving is het isolement van het gebouw, waardoor het als een moloch oogt. Is dit een park? Er groeit bijna niets. Is dit het centrum? Het ligt aan het uiteinde van de stad. En waarom kun je er niet met de auto komen? Gaat men er wel heen? De twee tempels liggen als meteoren in de velden. Het park lijkt op een inslagzone. Waarom liggen musea in een park, aan een park? Welk museum kan zonder park?

De tentoonstelling heette *Tunguska Fenomeen*. Tunguska is een van de wereldraadselen! Precies honderd jaar geleden ging een knal driemaal de aarde rond en werd een bosgebied in de Siberische taiga met een oppervlakte van 15x15 km omgelegd. Een enorme hoeveelheid licht verzamelde zich in de atmosfeer – in London kon je 's avonds op straat de Times lezen. Tot op de dag van vandaag is de oorzaak onbekend, en dat terwijl Italianen, Russen, Duitsers en Amerikanen nog steeds afreizen naar de taiga om de oorzaak van de grootste inslag op aarde ooit te vinden. De literatuur houdt het in zijn algemeenheid op de inslag van een meteor of asteroïde, hoewel men nooit enig fragment gevonden heeft. Maar wel is het landschap door de inslag getransformeerd en is het een populair gebied geworden voor wetenschappers en liefhebbers van science-fiction, ondanks de afgelegenheid. Meteor en landschap zijn onafscheidelijk geworden. En dat inzicht bracht ons op gedachten over kunst en landschapsarchitectuur. De grootste tegenstrever van deze stelling is een Rus, die zegt dat we het bij gebrek aan bewijs in onze eigen atmosfeer moeten zoeken. Hij heeft het over een geometeor – 'an explosion of energetic high-speed-ball-lightning'.

Hoe langer het geleden is, des te meer verhalen en gissingen om de aarde cirkelen. De tentoonstelling zou daarom niet zozeer over de wetenschappelijke inslag gaan alswel over de verhalen en fantasieën. Er zijn ontelbare personen die in Tunguska bewijs zien van buitenaards leven – in 2007 nog ontdekten wetenschappers inscripties in steen, achtergelaten door de buitenaardsen die met hun ruimteschip in Siberië tegen de aarde waren gebotst. Jammer dat ze niet voor de Nederlandse kust terecht kwamen.

Niet alleen de meteor kwam uit de lucht vallen, ook de uitnodiging naar Siberië, de intense belangstelling van de curator voor ons werk, zijn diepzinnige teksten over ons werk en tenslotte ook wijzelf kwamen als kometen na een vlucht van acht uur door zes tijdzones aan de oever van de Jenisei neer. Alle voorbereidingen voor onze deelname, de verkenningen via Google Earth verliepen via internet en e-mail. Ons beeld is uiteindelijk met instructies vanuit Rotterdam aldaar door de timmerman van het museum gemaakt. Geen wonder dat wij Museum Complex in het bruine park als een meteor zagen.

In hetzelfde jaar kwam er in Rotterdam een opdracht uit de lucht vallen voor een zelfde locatie: een museum en een park. De reizende theaterstraat Parade, die altijd neerstrijkt in het Museumpark was door de aanleg van een parkeergarage in de verdrukking gekomen en vroeg ons een list te verzinnen. Hoe kunnen we meer ruimte voor onze tenten maken? We zouden de vijvers van het NAI willen dempen!

En toen viel ons met de in Siberië geschoolde blik op hoe ook in Rotterdam elk museum als een meteor in de stad ligt. Niet met zoveel ruimte rondom als in Krasnoyarsk, maar toch. Ons viel ook op dat de musea met één zijde

aan de stad vastliggen en met de drie overige zijden in het park. We zagen dat het park deze instituten niet met elkaar verbindt. Ze liggen op een steenworp afstand van elkaar, ze delen het adres Museumpark en toch is het park geen verbindende ruimte (onder meer omdat geen van de meteoren een deur aan het park heeft).

En wat dan als de Parade zich tussen de museummeteor en de villameteor wrint? Is dan het park gedurende twee weken van de aardbodem verdwenen? Kun je dan niet meer van het ene naar het andere museum?

De oplossing werd gevonden door het park en de verbindingen tussen de musea de lucht in te tillen, zodat de schaarse openbare ruimte gehandhaafd bleef en je een magnifiek uitzicht zou hebben op de bouwput, de Parade en alle omringende gebouwen.

We wonnen ruimte door een omheining te maken die als een bovenstraat dienst deed. En vreemd genoeg, er ontstond daar op de Traverse het besef dat de verhoogde openbare ruimte als constructie een beter en aantrekkelijker museumpark was, met uitzicht op de tenten als bloemen en de mensen als scharrelende vogels. In de terminologie van de ruimtelijke ordening gezegd: met enorm veel meer rood was het groen groener geworden. Als je een park wilt, dan moet je een omheining bouwen, dat park is niet omsloten. Als je de musea met elkaar wilt verbinden, als je van de meteor en hun inslagzone één geheel wilt maken, dan zou je het gebied van een entree moeten voorzien. Als je een levendige buitenruimte wilt dan moet je mensen geen vergunningen, maar de ruimte geven, wij hadden op de Traverse boven de Parade opera, verhalen, zang en theater geprogrammeerd, het heette Publieke Geheimen.

Er is iets grondig mis met het Rotterdamse Museumpark! Dan is Krasnoyarsk nog aantrekkelijker – in de zomer mogen ondernemers er een oventje op straat metselen en hun vleeschotels verkopen.

Observatorium en de landschapsarchitectuur

Met de Paratrasverse hebben we een verwevenheid van landschapsarchitectuur en kunst gecreëerd. Het is landschapsarchitectuur, want het is een domein van ontspanning in de stad, het is een parkontwerp, want het organiseert de buitenruimte. En het fungeert als voorbeeld bij de gesprekken die nu over de toekomst van dit gebied gehouden worden.

Het is kunst omdat het een denkbeeld is. Het is kunst omdat de suggestie sterker is dan de vorm. Het is kunst omdat het uitnodigt tot het openstellen van de zintuigen en het vergroot de ontvankelijkheid van de bezoeker. Het is ook kunst omdat naast het nut en het plezier er een fors aandeel je-ne-sais-quoi overblijft.

Wat is Observatorium?

Observatorium is de uitkomst van gesprekken tussen drie verschillende karakters over bouwen, tonen en ervaren. Het beste is dat te illustreren met onze oorsprongsgeschiedenis.

Geert, een beeldhouwer, maakt zulke grote demontabele beelden dat je er een hal mee kan vullen. Andre, een tekenaar, gebruikt deze beelden voor een periode van afzondering in de tentoonstellingsruimte en publiceert tekeningen en teksten. Bij een bezoek aan deze tentoonstelling nodigt Ruud, een schilder, de beeldhouwer en de tekenaar

uit om een entourage voor zijn schilderijtentoonstelling te maken. We hebben alle drie een fantasie over ruimte, de een om te construeren, de ander om te vertoeven, en de derde om te tonen.

Dit is in essentie wat een kunstwerk van Observatorium letterlijk is: een bouwwerk op een domein, waar je kunt verblijven en dat tevens een idee, een wens of een symboliek toont. Het is daarom een beeld, maar het is ook een ruimte voor een mens om iets te doen, te zien of stil te staan. En alles wat stilstaan met zich meebrengt, mijmering, herinnering, bewustzijn. En dit is het meest productief en het meest spannend in de buitenlucht; in een museum zou dit een geforceerd idee zijn, buiten is het weerbarstig, ruig, kwetsbaar en aan vele wetten en regels onderhevig. Buiten ligt de schone taak, dat delen we met de landschapsarchitectuur, maar wij willen het liefst dat je blik zich in die buitenlucht inwaarts richt.

In onze gesprekken stemmen wij onze persoonlijke fantasieën op elkaar af. In de tussenruimte tussen de karakters ontstaan de ideeën over de kunst in de landschappen. Want daar ligt ons werkterrein. In de overlapping van drie aura's ligt de gemeenschappelijke noemer en die is: tijd en ruimte voor aandacht. Dat is in een museum vanzelfsprekend – en ook in een tuin, maar niet aan snelwegen, op industrieterreinen of bij evenementen; dat zijn de oorden en de landschappen waar wij werken.

Hoe bestaat het dat drie kunstenaars samenwerken? vraagt men vaak.

Mijn antwoord is meestal, zo is toch de hele wereld georganiseerd? Iedereen werkt samen. En dan is vaak daarop de tegenwerping: juist daarom – kunstenaars zijn individuen en hebben zoveel mogelijk ruimte voor zichzelf nodig. Dan ben ik meestal uitgepraat. Maar hier kan ik u zeggen: er zijn kunstenaars die niet zoveel mogelijk ruimte voor hun eigen fantasie nodig hebben, maar samen aan een fantasie bouwen die groter is dan zij alleen kunnen bewerkstelligen. Het is de kunst om in de complexiteit van de opdrachten en de wereld de droom en de fantasie weerbaar te maken en al bij het begin van het ontwerp de ideeën aan de ander te toetsen. Voordat de opdrachtgever dat doet, doen wij hetzelfde. We kennen de diverse tegenwerpingen van duurzaamheid, onderhoud, vandalismebestendigheid of verantwoordelijkheid. Het enige dat niet binnen onze macht ligt is de stemming in de jury of de machtsverhouding bij meerdere partijen.

Wij hebben een gedeeld enthousiasme voor de wonderlijke schoonheid van de bewerkte aarde, voor de mensenhand. Hoe wij maken, bijmaken, voormaken, hoe waterhuishouding, industrieterreinen, snelwegen, pretparken, ruilverkavelingen, stadsuitbreidingen als bij een schilderij nat-in-nat opgebracht worden op een ondergrond van vele andere studies, beelden en meesterwerken. Kortom, hoe wij alsmaar sleutelen aan de vlakverdeling, nut, compositie en kleur van ons land.

Rijd eens diagonaal met de trein door Nederland en probeer een ruimte aan te wijzen waar in de laatste twintig jaar niet een bulldozer gebouwen omver reed, een asfaltteermachine een verse weg neerlegde, of een bouwmaatschappij halve steden optrok. En vind je er een, was daar niet onlangs groot onderhoud, verkaveling of vertier nodig? We zijn permanent met Deltawerken bezig, maar dan van

de Westerschelde tot aan Lauwersmeer. Soms gecoördineerd, maar in ieder geval overal tegelijk en bijna altijd op dezelfde schaal. Dat is zorgelijk. Alleen in de steden en in de gereformeerde regio's zie je ruimtes die onveranderd blijven. Om mijzelf als maatstaf te nemen: waar ik ook kom, niets is ouder dan honderd jaar. En ik ben vijftig! Dus de helft van wat ik dagelijks om mij heen zie is gemaakt tijdens mijn leven. Cool.

Wij hebben niet gekozen voor landschapsarchitectuur, wij hebben gekozen voor ruimte, voor de ruimte waar de mens zich een beeld vormt van de aarde en van zichzelf. Wij hadden ruimte nodig voor onze eigen beelden. En leenden wij voorheen parken en tuinen om beelden te realiseren, nu zoeken wij de samenwerking met landschapsarchitecten om een plaats voor onze beelden en denkbeelden binnen een transformatie van een landschap zeker te stellen. In de Duitse vakterminologie van de landschapsarchitectuur is er een Frans woord voor ons werk: *staffage*, de decors, de zetstukken en de gebouwen in een park. Soms is dat ook een folie. Maar wij gebruiken de *staffage* om leven in de brouwerij in het landschap te brengen en we proberen een ruimte te creëren waar mensen stilstaan en zich overgeven aan verwondering en reflectie. Dat is het hoogst bereikbare, dat een mens stil staat in je werk, voor je werk en zich bewust wordt van zijn leefruimte, de aarde.

Dus wat is het onderwerp: hoe kunst in deze turbulente bouwwoede dienstbaar kan zijn? Hoe kunst zichzelf blijft? Hoe kunst in landschapsarchitectuur een plaats heeft? We hebben vergaderd over deze lezing.

Geert zei: Wij maken zo vaak *pars pro toto's*, wij bouwen beelden, wij maken punten, waarin je de omgeving gereflecteerd ziet, als bij bolspiegels.

Motto: Gescheiden werelden verbinden

Voor de geïsoleerd gelegen binnenstedelijke VINEX Nieuw Terbregge ontwierp Observatorium op de geluidswal, die de woonwijk van de snelweg A20 scheidt een uitzichtpunt en een omsloten tuin met paviljoen. Later werd er een herdenkingsmonument voor de voedseldroppings van 1945 in ondergebracht. Het paviljoen lijkt op een huis aan de dijk, een oertype van Hollandse bewoning, maar het is gemaakt van snelwegmateriaal en vormt een tuin binnen het park. Om ervoor te zorgen dat het geen meteor is hebben we de schanskorf van de geluidswal om ons beeld heen gelegd en zodoende in de geluidswal ingebed. Bovendien ligt hij als een echte meteor verdiept in de aarde.

Ruud zei: Het is onze kracht om levendige openbare ruimte te maken en om bij de opdracht voor een beeld ook een programma te leveren. Bijvoorbeeld in Zollverein in Essen, waar een afbakening van het Zollvereinpark op ons initiatief een domein voor vrije programmering, voor individueel initiatief en ontvangst geworden is.

Motto: Observatorium bouwt casco

Als niemand van het beeld gebruik maakt is het niet af. Observatorium houdt van leven in de brouwerij en ziet graag dat mensen aan sculptuur sleutelen of verder bouwen. Deze portierswoning is eigenlijk ook een privé tentoonstellingsruimte, een privé tuin voor ontmoetingen of gewoon een pastiche of een baken.

Het is een meteor omdat er in wezen niet om gevraagd werd in de opdracht. Het is een ruimte die Zollverein de gelegenheid geeft om genereus te zijn, ze kunnen het afstaan voor particulier initiatief.

Om ervoor te zorgen dat de meteor niet zwemt achter het terrein hebben we een kleine kraterrand gemaakt en er een eigen domein van gemaakt.

Andre zei: We zouden moeten spreken over de folies, die ogenschijnlijk op zichzelf staan maar waar stilstand en het terugkijken op de wereld die je net verlaten hebt het belangrijkste zijn. Bijvoorbeeld aan A57 in Duitsland waar een staalskelet van een kolenberg een Acropolis maakt en waar op elk uur van de dag mensen in stilte naar het Ruhrgebied, de snelwegen en de weidsheid kijken.

Motto: Ontwerp wat er al is

Observatorium heeft geleerd dat je ook kunt ontwerpen door niets te doen. Ontwerpen is ook mysterie en perfectie van een plek onderkennen en het met rust laten. Het plan Berg der Stille voor een kolenberg in Duitsland werd door Observatorium en WES, Hamburg gemaakt in de overtuiging dat die lege berg leeg diende te blijven. Ons ontwerp bestond uit de bescherming van die leegte. De landmark Hallenhaus is daarvan het symbool.

Hier hoefden we er niet voor te zorgen dat de meteor zijn eigen domein krijgt, de hele berg is zijn domein.

Wat doen meteoren in landschappen?

Ze geven je een richtpunt, een punt van aankomst en ommekeer, ze geven het landschap een ruimte die een mens uitnodigt en stimuleert iets te doen, ze geven de mens een plaats om te mijmeren. Dit kan de kunst bewerkstelligen in de landschapsarchitectuur. Samen kunnen ze tijd en ruimte voor aandacht opleveren – aandacht voor het buiten waar de meteor en het landschap zich bevinden, en aandacht voor de ruimte in ons, voor de blik naar binnen. Dit is de omschrijving van een ideaal. Dat is de omschrijving van de samenwerking tussen onze disciplines, tussen het werken met de natuur en het werken met beelden.

Het Tungaska fenomeen in Siberië is een raadsel, het roept vragen op en doet mensen antwoorden verzinnen, het maakt nieuwsgierig, roept verwondering op en doet je beseffen dat de wereld door het heelal stuift. Het stimuleert de creativiteit. Konden wij dat ook maar bereiken! In de taiga heeft een onbekende kracht van een anoniem gebied een oord gemaakt waar wij denken iets over de wereld en onszelf te weten te komen. Dat willen wij ook, maar wij hebben alleen de mensenhand ter beschikking.

In New York heeft Observatorium weleens een inslag proberen te veroorzaken, niet door een meteor te maken maar een krater - een polder - aan te leggen. Wij namen voor een keer de plaats van de ruimtelijke ordenaar en de landschapsontwerper in. En we nodigden vormgevers uit om meteoren ervoor te ontwerpen. De dijken van de polder zijn inmiddels weer weggespoeld, maar het landschapsontwerp is voor de eeuwigheid bewaard gebleven, dankzij Max Westerman. De onderwater restanten van de polder Netherland, NY liggen op een zeemijl afstand van Governors Island, waar West 8 een prachtig plan voor heeft getekend.

Dames en heren van West 8, hartelijk gefeliciteerd met de Bijhouwerprijs, die is niet zomaar uit de lucht komen vallen!

Observatorium
Geert van de Camp
Andre Dekker
Ruud Reutelingsperger

Stroom Den Haag

Hogewal 1-9
NL-2514 HA Den Haag
T +31 (0)70 3658985
F +31 (0)70 3617962
www.stroom.nl